

Cultuur

Jacob Voorthuis

Betekenis kan gezien worden als een dynamisch netwerk van relaties waarmee *alles* met *alles* verbonden kan worden ten aanzien van een standpunt. Betekenis leidt op die manier tot een duidende *compositie* van min of meer relevante zaken waarin bepaalde relaties *centraal* gesteld worden. Zo is cultuur, als je het gaat ontleden, iets vreemds. Wederom betreft het de mens als dynamisch bestand, als lichaam in een omgeving verbonden in een relatie.¹ Maar waar betekenis de relatie lichaam en omgeving vrij losjes kan bedienen; dat wil zeggen dat de het woord omgeving ten behoeve van de definitie van betekenis verder niet gedifferentieerd behoeft te worden, moet dat wel bij het woord cultuur. Bij cultuur wordt de omgeving uiteen geplozen, wordt er onderscheid gemaakt. Het gaat namelijk *om andere mensen in de omgeving* en de manier waarop die samen onderhandelen ten aanzien van gebruiksbetekenis, investeringsprioriteiten, gedragsnormen en ruil- of verzorgingswaarde.² Cultuur is dan een stap naar collectiviteit, naar het samenleven.

Hoe bestaat een woord als *collectiviteit*? Het bestaat als *idee*, als naam voor verschijnselen en activiteiten. Als ik collectief handel, dan handel ik in samenwerking, of zelfs in een gelukzalige harmonie met anderen voor een eigen doel dat ongeveer overeen zal komen met doelen van anderen die samen met mij aan de slag zijn gegaan. Omdat collectiviteit dus in letterlijke zin *bovenmenselijk* is moeten we nog een vraag stellen: Hoe bestaat een idee los van de mens? Antwoord: Hoe los wil je het hebben? Ideeën resideren in mensen, en worden gecommuniceerd. Dit kan sterker gezegd worden: mensen zijn ideeën, of dynamische idee-netwerken. De mens is een bestand. Mensen zijn de samengeknoopte relaties tussen een bepaald lichaam en zijn omgeving. Een idee kan natuurlijk worden opgeschreven... Het is dan ook niet voor niets dat men een favoriete auteur of liever nog zijn boek bijna als vriend gaat beschouwen. Dan lijkt het alsof de idee buiten de mens is getreden. Maar dat is niet zo. Immers staat het daar dan slechts virtueel, gecodificeerd dat weer ontrafelt (gelezen) moet worden door de mens om gemobiliseerd te kunnen worden als idee. Een idee wordt overgebracht van één mens naar een ander door middel van het verhaal. En als het verhaal niet wordt overgebracht dan lijdt het slechts nog een virtueel bestaan. Dat is toch nauwelijks een onafhankelijke manier van bestaan te noemen. Net zoals de omgeving en het lichaam samen het medium vormen voor de mens, is de mens het medium voor de idee. Het verhaal gaat van één persoon naar een ander en ondergaat daarbij ook een vervorming.

Iets *bovenmenselijks* als “de maatschappij” of “de cultuur” bestaat als nexus ideeën, als een diffuse verzameling standpunten dat tot kenmerkend gedrag leidt. Om dat idee of die verzameling uit te wisselen moeten die ideeën en standpunten van één op de ander worden overgebracht. Daarmee komen we tot een fundamentele waarheid die tevens praktische consequenties heeft. Een maatschappij bestaat op voorwaarde van de familiarisatie van het lichaam in zijn omgeving. Dat begint met de mimesis, de mimetische begeerte, de oefening van gedrag en gebaar en eindigt in het gesprek, het discours, de communicatie. Cultuur kent net als betekenis geen centrale onveranderlijke kern maar een voortdurend ter discussie gesteld netwerk aan relaties. We kunnen betekenis gaan codificeren in woordenboeken en daarmee een bureaucratie van de taal implementeren. Dat heeft voor- en nadelen. Zo kunnen we ook de dynamiek van een cultuur tot bedaren brengen door haar proberen op te sommen in boeken en wetten. Ook dat heeft voor en nadelen. De werking van een code is voorwaardelijk: Worden de boeken gelezen? Houdt men zich aan het woordenboek, aan de wetten en de spelregels? En als het antwoord op die vragen nee is dan betekend dat geenszins dat alles betekenisloos wordt of dat de maatschappij ten einde is maar slechts dat het onderhavige fenomeen buiten de grenzen is getreden die het haar in de poging tot codificatie zijn opgelegd.

Omdat een cultuur codes kent zijn er per definitie ook buitenstaanders, mensen en dingen die buiten de codes staan en opereren en zich daarmee marginaliseren of zelfs criminaliseren. Overigens staan deze wezens en dingen niet echt *buiten* de cultuur. Dat kan je ook anders zien, effectiever. Zij vertegenwoordigen juist een verzameling spilpunten waaromheen de cultuur zich verzamelt. Om daar een banaal en walgelijk maar al te menselijk voorbeeld bij te halen, wat waren de Nazi's zonder joden? Wat zijn homofoben zonder homo's? De

---

¹ De beschrijving van de mens als Bestand komt van Heidegger, *Das Ge-Stell*, 1949.

² Zoals de lezer nu wel gewend zal zijn, neem ik deze woorden telkens in hun breedste zin om zo enig onderscheidt op basis van sociale hiërarchisering te voor te zijn. Investering van fysieke, intellectuele of geldelijke middelen is voor mij volstrekt vergelijkbaar, mist men de voorwaarden voor iedere activiteit apart en zorgvuldig declareert.

wereld is een plenum; men definieert de zelf door het lichaam in relatie te brengen tot zijn omgeving. Doordat de wereld een plenum is moet men selecteren en richten, men moet *componeren* in termen van voor en afkeer, in termen van gerichtheid. Aspecten van het wordingsproces van een cultuur zullen negatief contribueren, de afkeer is nodig als men men zich er goed aan doet ergens op te richten. In beginsel, en zoals Spinoza dat voorstelt is het slechte waar men zich tegen keert of van afkeert. Het probleem, dat hij overigens ook zag, is dat men soms nog al bizar redeneert ten aanzien van wat dat slechte dan precies inhoud. Er zal altijd iets zijn waar men zich van afkeert. Het siert de mens die zich daarin goed en kritisch oefent. Het wordt eng niet alleen als men onzorgvuldig te werk gaat in de selectie en de beredenering van die selectie, maar vooral ook als men dat waar men zich tegen keert helemaal laat domineren in het wordingsproces van de zelf. Dan worden mensen gevormd in de haat of het cynisme. Dat is triest en overbodig. Een dergelijke cultuur van de haat of van het cynisme mag een negatieve cultuur genoemd worden omdat het zichzelf laat definiëren door hetgeen het zo nadrukkelijk en zo middelmatig beredeneerd uitsluit. Het *is* volledig en uitsluitend op voorwaarde van de aanwezigheid van hetgeen het afwezig wenst. Wat een armoe. Het negatieve in die zin bepaalt een cultuur op indringende wijze. Het zijn immers obstakels, als bergen, die het landschap van een dergelijke cultuur insluiten. Dat is gerelateerd aan Foucault's *heterotopie*, waar ik hier overigens niet op in wil gaan. Ik wil even terug naar de taal als fundament voor een cultuur, een samenleven.

Een mens beweegt zich in zijn omgeving en heeft woorden gevonden om dingen, activiteiten en relaties te duiden die voor hem op zijn schaalniveau en in zijn vertrouwde omgeving relevant zijn. Daarmee bepaalt hij zijn plaats. Het is handig dingen in soorten te verdelen: gele bloemen, rode bloemen, zwarte vogels etc. Men zou voor iedere bloem of iedere vogel een eigen naam kunnen verzinnen. Binnen de intimiteit van een eigen huishouden doet men dat vaak ook. Neem Jan. Hij heeft twee papagaaien thuis waarvan de een De Bie heet en de ander Bartlebooth. Het onderscheid in soort heeft betekenis voor Jan. Hij wil immers *papagaaien* thuis hebben en geen spreuwen. Tegelijkertijd zijn de afzonderlijke namen van de individuele beesten ook belangrijk voor hem. De soortnamen en de eigennamen vervullen ieder een eigen complementaire functie. Als hij nu de soortnaam weghaalt en alleen nog alles met een eigen naam duidt, dan zijn er dingen die niet De Bie heten en niet Bartlebooth. Ze bevinden zich buiten die codes. Als deze zaken dan toch met De Bie of Bartlebooth worden geduid dan gaat dat wringen. De chaos in betekenis dreigt. Als *alles* een eigen naam moet krijgen en niets meer met een soortnaam kan worden geduid, dan wordt het onmogelijk te communiceren. Het brein zou dat te veel belast worden. Daarom is de soortnaam zo belangrijk. Daarmee ontstaat er een hele taxonomie van naamgeving, waarbij de typologie een belangrijke rol speelt in het draagbaar maken van informatie. Als alles dat niet De Bie of Bartlebooth heet geen naam krijgt wat dan? Welnu, het absurde van dit verhaal zal al wel duidelijk zijn. Dingen die zich aandienen voor gebruik, welk gebruik dan ook, hebben een naam nodig als dat gebruik geoefend moet worden en gecommuniceerd. Een eigenaar gebruikt zijn papagaaien om... tja waar gebruikt men papagaaien voor? Gezelschap? Studie? Verzorgingsdrang? Medelijden? Alles dat zich aandient voor gebruik kan worden geduid, en het duiden is een eerste stap van taal. Dingen worden geduid en relaties worden geduid. De eigennaam is wellicht een eerste stap, de soortnaam een tweede, het lidwoord het zelfstandig voornaamwoord bieden allemaal verfijningen. Waarbij de taal relatief licht en flexibel ingezet kan worden. Alles wat zich buiten de taal stelt is onzichtbaar, wreekt zich, of dringt de taal alsnog binnen, legitiem of subversief. Taal is namelijk iets dat de relatie tussen het lichaam en zijn omgeving verzorgd in betekenis maar dan ten bate van de cultuur. Taal is bruikbaar voor een alleen staand mens. Onderdelen van het lichaam communiceren immers met elkaar. Toch is de gesproken en geschreven taal een aspect van cultuur, dat wat meerdere mensen betreft. De gesproken taal onderhoudt de cultuur van het hier en nu, de geschreven taal onderhoudt de cultuur dat zich verzamelt om een tijdslijn. Er zijn bovendien veel soorten talen, misschien wel evenveel als er soorten relaties zijn. Daarvan is de gesproken taal slechts één. Iedere cultuurvorm wordt vertegenwoordigd door taal en talen. En waar de taal op een of andere manier wringt is de cultuur veelal bezig met actief onderhoudt. De taal zoals hij werkt in onze cultuur maakt de zaken wat efficiënter in de communicatie. En communicatie is een grondvoorwaarde voor de *communitas*, de gemeenschap. Alleen op basis van de communicatie kan een gemeenschap of cultuur bestaan.

Taal maakt de wereld communiceerbaar voor gebruik en Gebruik is per definitie gewelddadig. Het commandeert en selecteert. Neem het gevaarlijk onderscheidt tussen zwart en wit. Het zijn twee kleuren. Als ik een zwart mens *zwart* noem dan bevestig ik mijn bevinden van zijn huidskleur. Het is zwart. Waarom doe ik dat? Wellicht in eerste instantie om een verschil te duiden met mijn eigen huidskleur dat ik wit noem, of dat van een ander dat geel is. Geen van onze huidskleuren zijn echt wit of echt zwart of echt geel. Het gaat hier om de benadering. In ieder geval vind ik het blijkbaar nodig om het verschil aan te geven, hoe ik dat dan ook codificeer. Waarom wil ik dat verschil aangeven? De poging die vraag te beantwoorden doet ons in het mysterie van de cultuur belanden. Opeens ontstaat er een economie van betekenis. Niet alleen duiden de woorden een ding, een gegeven, maar geven ook emotioneel gewicht aan hetgeen geduid wordt. Ik wil een onderscheid maken omdat dat op een of andere manier *bruikbaar* is.

Als het er echt niet toe zou doen dan zou ik dat onderscheid niet maken, niet willen maken. In zo verre begrijp ik de Fransen wel, die ten tijde van dit schrijven in ieder geval, zaken als de huidskleur van iemand niet opnemen in de officiële statistieken. Immers is dat onderscheid *niet belangrijk*, dat wil zeggen het zou niet belangrijk moeten zijn. Maar als blijkt dat het verschil in huidskleur er wel degelijk toe doet, dat het bijvoorbeeld duidelijk is dat mensen van één huidskleur wel degelijk anders presteren in een maatschappij dan mensen met een andere huidskleur dan ontstaat er iets vreemds, namelijk dat het ontkennen van onderscheid opeens tegen zichzelf gaat werken. Immers willen we weten waarom dat zo is. En of het wel echt zo is. Anders blijft het gesprek uitsluitend normatief. Dat wil zeggen, normerend zonder dat de grond voor die normen duidelijk in kaart is gebracht. In een poging juist goed te doen, doen ze het slecht. Hoe vaak komt dat wel niet voor. Was het niet Calvijn die opmerkte dat de weg naar de hel geplaveid was met goede wil? Nu opeens wordt het niet opnemen van huidskleur in de overheidsstatistieken gezien als een poging wezenlijke verschillen in een maatschappij en cultuur te verbergen, te verdoezelen te bagatelliseren. Dat is niet goed. Dus de Franse staat heeft een kortere weg proberen te nemen naar een probleem dat niet zo maar weggaat. De intentie is wellicht aardig maar de middelen zijn niet toereikend en werken het uitgesproken doel zelfs tegen.

Stel je eens een situatie voor waarbij alles een plaats krijgt toegewezen met een woord. Dus dat ieder ding een *eigenaam* krijgt toegewezen. En stel dat wij als mensen in staat zijn al die woorden met gemak te hanteren. Nu wordt communicatie accuraat en secuur. Er is geen noodzaak te veralgemeniseren en alles heeft een plaats dus alles *past*. Dit zal wellicht nooit gebeuren zonder de vervalting van lichaam met de technologie. En zelfs dan is het nog maar de vraag of zo iets niet nog veel meer problemen veroorzaakt dan dat het wegneemt. Hele andere problemen die ons klein voorbeeld in het niet doet verdwijnen. Maar enfin, we stellen ons het even voor. Iedereen is nu in staat accuraat en secuur te communiceren over alles.... Ik hoop niet dat u dit serieus neemt. Het is belachelijk. Immers zijn de mogelijke relaties die besproken kunnen worden in zelfs een uiterst klein netwerk bijna oneindig. Woorden benaderen dingen, nemen een standpunt in ten aanzien van de dingen en de gebrekkigheid van onze communicatie is een oorzaak van onze problemen en een gevolg van een duidelijke noodzaak tot afbakening en beperking in het alles.

Cultuur is het gesprek tussen mensen en hoe dat gesprek beklijft als idee en als normgevend en richtinggevend element in het landschap van betekenis om ons heen. De vraag is dan hoe het beklijken van dat gesprek plaatsvindt. Sommige culturen houden het bij een mondelinge traditie, anderen codificeren die in een bijbel, weer anderen codificeren die in een grondwet, weer anderen houden het bij het ter discussie stellen van precedentes in relatie tot de nieuwe situatie die doordacht moet worden. Het gaat er om hoe deze culturen omgaan met veranderingen en nieuwe situaties. Geen houding is in beginsel beter dan een ander. Heidegger wist dit. Maar er zijn wel manieren die vriendelijker zijn voor het menselijke lichaam en daar zijn er weer bij die vriendelijker zijn voor die menselijke lichamen die zwakker zijn op een bepaald gebied dan anderen. En dan zijn er weer bij die vriendelijker zijn voor het menselijke lichaam in zijn omgeving. Dat soort culturen komen voort uit een gesprek ten aanzien van een situatie, een voortdurend gesprek naar mate de situatie verandert. Cultuur is dus niets meer en minder dan het idee cultuur in het hoofd van een persoon en het idee cultuur in het hoofd van een ander persoon en hoe die ideeën zich vervormen in het gesprek met elkaar. Daar doet de manier van codificering niets aan af.

Als mensen vinden dat een koning door God aangesteld is om de cultuur van een streek of land te bepalen dan gebeurt dat zo. Het is op die manier dat waanzin werkelijkheid kan worden, en het is op die manier dat waanzin zelfs tot een aantrekkelijke maatschappij kan leiden en de rede tot een hel. Je kunt daar ook slechts bij benadering voorspellingen over doen. Een cultuur is een verzameling. Nooit een consistente en *zuivere* verzameling want het betreft mensen in hun omgeving. Maar het is een dynamische verzameling waar gezag ergens te lokaliseren is, oftewel bij het volk, oftewel bij de koning, maar altijd ergens in die verzameling. Immers is de koning alleen koning als een effectief deel van het volk dat wil en de rest zich daarin berust. Een koning, God, beginsel of traditie (allemaal dingen waaraan gezag kan worden ontleend), is niets zonder een volk dat de belichaming van dat gezag aanvaart en het gebruikt ter formulering, waardering en prioritering van het eigen gedrag. En ieder volk heeft wel iets koning-achtigs, een persoon of lichaam waarin het gezag *belichaamt* wordt, waar het gezag, eigenlijk een vorm van tovenarij van macht, een lichaam krijgt. De verzameling die cultuur heet, deelt of is bekend met het paradigma dat de grond van die cultuur voorstelt, de normerende spreuken, de speregels met hun effectieve of minder effectieve doeltreffendheid op basis waarvan het zijn gezag verkrijgt. En dat gezag wendt op zijn beurt weer gedrag aan en dat gedrag geeft vorm aan een maatschappij. Kunst en architectuur zijn onderdeel van die formule waarin gedrag en vorm zich tot elkaar verhouden in een cultuur. Hoe? Het zijn uitdrukkingen van cultuur in die zin dat ze het product zijn van culturele activiteit. Het zijn bevestigingen van cultuur in de vorm van commentaar er op. Het zijn

instrumenten van cultuur in de zin dat ze gedrag voorwaarden verlenen en richting bieden. Dat geldt voor Rembrandt en Kurt Schwitters, voor Palladio en mijn schuurbouwende buurman.

Cultuurshock

Wat nu als iemand van een cultuur zich in een andere cultuur gaat mengen? Wat gebeurt er dan? Hij zal elementen van die andere cultuur herkennen in zijn eigen cultuur, hij zal andere elementen denken te herkennen, en andere elementen die hij niet herkent, zou hij met een kleine aanpassing in zijn eigen wereldbeeld makkelijk kunnen herkennen. En dan zijn er zaken die de beste wil van de wereld niet overdraagbaar zullen maken zonder de arme man of vrouw helemaal uit zijn zelf te halen, helemaal tot het begin van zijn levensoefening terug drijven. Die verschuiving in de constellatie aan gegevens en interpretaties heet cultuurshock. Het bijzondere is dat men nooit echt de andere cultuur leert kennen. Dat is deels omdat er geen andere cultuur is. Immers is cultuur een idee in het hoofd van ieder mens dat tot uitdrukking komt in het gesprek en het gedrag tussen twee of meer mensen. Dus wat je leert kennen is een vervorming van jouw eigen idee. Daarmee doet de cultuurshock het eigen beeld van cultuur scherp articuleren. Opeens worden de eigen ideeën over cultuur ter discussie gesteld. Hun grond wordt onderzocht en veelal blijkt hij minder stabiel dan was gedacht en wat doet men op dat moment van crisis? Er zijn veel mogelijkheden. In ieder geval heb je een nieuwe cultuur, een nieuw besef van wat cultuur is. Sommigen zullen het vertalen naar een banaal "slechter of beter" argument, waarbij ze hun eigen doelen heiligen als absolute termen. Maar de meesten zullen dieper gaan en zien dat er een verrijking ontstaat.

Cultuur zegt T.S. Eliot is een incarnatie van religie en religie is een incarnatie van cultuur. Ik *geloof* dat hij op die manier heel ver kwam. Zijn argumenten zijn helder en overtuigend. Ik ga die hier niet herhalen, daarvoor verwijs ik graag naar het boek zelf. Maar ik ga zijn beeld gebruiken: religie is geloof. En geloof is wat een mens nodig heeft om te kunnen handelen vanuit een heden dat het verleden draagt naar een voor de mens onbestemde of in ieder geval onbekende toekomst: Je gelooft dat de zon op zal komen, je gelooft dat de grond je gewicht zal dragen, je gelooft dat je moeder weer klaar voor je staat. Je hebt het in het verleden ervaren, het is je met gezag verteld. Je vertrouwt erop.

Het netwerk van zaken die je aanneemt en gelooft hoeft niet consistent te zijn. Sterker nog ga maar eens bij je zelf kijken of dat consistent is. Jouw wereldbeeld zit vol met inconsistente argumenten en geloven. Dat belet je niet een redelijk leven op te bouwen. En in een situatie waarin twee aannames elkaar tegenspreken wordt het spannend. Waar kies je voor, wat maak je er van en wat vind je zelf van wat je er van gemaakt hebt? Nietzsche kwam al vroeg in zijn filosofisch odyssee tot de conclusie dat de mens zijn eigen project is, zijn eigen kunstwerk. Hij *maakt* zijn zelf en het zelf is een constructie standpunten en die constructie is niet vanaf het begin consistent. Maar gedurende het leven kom je wel vele inconsistenties tegen. De vraag is wat doe je daar mee? Het antwoord op die vraag verleent iemand of een cultuur zijn identiteit. Je denkt aardig te zijn, maar je doet onaardig. Je denkt geen racist te zijn maar toch voel je je raar als je tegen mensen praat van een ander ras. Je vind jezelf eerlijk maar weet hoeveel je verzwegen hebt. Het zijn dus niet alleen de grote momenten van het leven. Je bent je eigen kunstwerk.

En als dat zo is hoe werken cultuur en de autobiografie op jouw ervaring van kunst?